

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ(*)

Գ.— Քրիստոնեական քախանցումը
ընկերության մեջ

Քրիստոնեությունը՝ գործովագին կը մօտենար խեղճերուն, խոնարհներուն, բախտէ, պատիւներէ և առողջութենէ զըրկուածներուն. մինչդեռ հեթանոսութիւնը հարուստներուն և հզօրներուն միայն կամարարութիւն կ'ընէր և ուշադրութիւն կը դարձնէր, և ասով կը ցուցնէր թէ՛ շահագործութիւն մըն էր աւելի՛ քան թէ կըրօնք մը, և ինքզինքը այդպէսով ամուլթեան կը դատապարտէր։ Կրօնական ստեղծագործութեան և կազմակերպութեան մասին՝ վարիչ դասակարգերը սովորաբար ժողովրդային խաւերէն ուղղութիւն կ'առնեն. այս ճամարտութիւնը ըմբռնած և անկէ ներշնչուած ըլլալու համար՝ նախնական քրիստոնեութիւնը նպաստաւորած է բարոյական և միստիկ ամենահզօր այն ծագումը՝ որուն հանդիսատես չէր եղած զեռմարդկութիւնը։

Պլինիոս՝ Տրայանոսի կը գրէր թէ նոր կրօնքը ամենուրեք, նոյնիսկ զիւղերու մէջ թափանցած էր. սակայն և այնպէս կրնայ ըսուիլ թէ՛ Քրիստոնեութիւնը մինչև Գ. դար տարածուեցաւ աւելի քաղաքներու մէջ, հռովմէական կայսրութեան բազմամարդ և վաճառաշահ ոստաններուն «բազմացեղ, բազմալեզու և ամենազգի» ամբօխին մէջ։ Նոր կրօնքը աւելի զիւրաւընդունուեցաւ մեծ ճանապարհներու վրայ գտնուող քաղաքներու, քան թէ վաղնջական բերդաքաղաքներու մէջ։ Անիկա նուազ կասկածելի կը թուէր շարժուն և բազմազարդ ժողովուրդներուն, քան թէ հին ցեղերուն, որոնք անապաշտօրէն կապուած կը մնային իրենց անցեալին և իրենց հողին։

Աթենացիները կը ծիծաղէին, Հռովմայեցիները կը զայրանային նոր սնապաշտութեան մը յայտարարուելուն վրայ. իսկ սիւրիացիները, ասիացիները, աղեքսանդրացիները, և յոյն աղքատիկներու ամբողջ բազմութիւնը, որոնք ոչ աւանդութիւն

ունէին և ո'չ ալ կանխակալ նկատումներ, անյազօրէն կ'ունենդրէին և խանդավառօրէն կ'ընդունէին քրիստոնէական պատգամը։

Ասոնց մեծ մասը չքաւոր, չըջուն-յեսանող մարդիկ էին. մարդիկ՝ որոնք հետք մը չէին թողուր և որոնց անունը մեզի անանուն մը կ'արժէ առ առաւելն։ Հին քաղաքակրթութիւնը զանոնք բանի մը տեղ չէր դնէր. ասով մէկտեղ՝ թաղապետական կառավարութիւնը զանոնք բոլորովին չէր անգիտանար, որովհետեւ զանոնք կը հարկատահարէր, և այն՝ իրեն համար ամենէն շահաբեր կերպով մը — զանոնք քամելով հարկերու ծանրութեան տակ։ Պատիւները, տօները, գրականութեան և արուեստի վայելքները ընտրանիին, այսինքն՝ քաղաքացիներու վերապահուած էին։ Միւսները, բոլոր՝ միւսները, լութեան, անշնչութեան և չքաւորութեան մասնակից կ'ըլլային և արհամարհանքի ծանրութեան ներքեւ կ'ապրէին։ Բանաստեղծներէն, փիլիսոփաներէն, պատմագիրներէն ո'չ մէկը ականջ չի տար անոնց զանգատին՝ մեզի կրկնելու համար զայն. ո'չ ալ օրէնսդիրներէն, տաճարակալներէն, իշխաններէն ոեւէ մէկը մտիկ կ'ընէր այդ զանգատը՝ հանդարտեցնելու համար այդ զրկուածները։ Ուրեմն կ'ապրէին այս խոնարհները գործփողուրդի, անսիրելի, անարգուած. կը կըրէին իրենց ծանր բեռը և ոչ ոք հոգ կ'ընէր անոնց օգնութեան ձեռք մը կարկանդակու։

Որքան վերանանք անցեալին մէջ, այնքան կը տեսնենք թէ միշտ այս այնպէս եղած է։ Եւ ահա օրհնեալ օր մը ժառանգութիւն մը կը վիճակէր այս անմառանգներուն, և այնպիսի մեծ վայելուչ ժառանգութիւն մը՝ որ արեւելեան զիւթահրաշերագի մը պէս կուգար։ Զեւր մէջ չկան, կ'ըսուէր անոնց, ըստ մարմնի շատ իմաստուններ, ոչ ալ բազմաթիւ հզօր և ոգնուական մարդիկ. այլ Աստուած աշխարհիս յիմարները ընտրեց, որպէսզի ամօթահար ընէ իմաստունները. ու աշխարհիս տկարները ընտրեց Ան, որպէսզի ամօթահար ընէ զօրաւորները։ Այո՛, աշխարհիս ստորին խաւերու մարդիկը, անարգուածները, ասոնք ընտրեց Աստուած. զանոնք ընտրեց՝ որոնք բան մը չէին, որպէսզի բան

(*) Շարունակութիւն՝ տե՛ս, Սիւն ամբ.՝ 1929, էջ՝ 245։

մը եղողները ոչինչի վերածէ, և այսպիսով ո՛չ մէկ մարմնաւոր չպարծի Աստուծոյ առջև»։ Ամէն անոնք որոնց առջև այս ակնկալութիւնները կը բացուին, որոնց կը չըռայուի Աստուծոյ Որդի տիտղոսը, որոնց կը խոստացուի երկնից Թագաւորութիւնը, գերիներու կամ ազատագրիչներու անուններ կը կրեն. Ստեփանոս, Փորտունատոս, Աքայկոս, Ամպլիաս, Ուրբանոս, Հերոդիոն, Փիլեզոն, Հերմաս, Պատրորաս, և ուրիշ հազարաւորներ, որ ձախաւեր կերպով քանդակուած են՝ գամի մը ծայրովը կամ զանակի մը շեղքովը քարի մը, կղմինտրի մը, աղիւսի մը և կամ նոյնիսկ խոնաւ ձեւիին վրայ, որ կը ծածկէ իրենց զազաղը գետնազամբաններուն մէջ։

Ասոնք նրբաքնակ մշակոյթէ գուրկ ժողովուրդի պատկանող մարդիկ էին, բայց ո՛չ թէ թանձր և կոշտ ուղեղներ։ Պէտք է զգոյշ ըլլանք և չբողոքատենք զանոնք մեր մեծ քաղաքներու գործաւոր բնակչութեանը հետ, որ ճշմուած է ճարտարարուեստական աշխատանքէ և թշուառութենէ։ Միջերկրականեան երկիրներուն մէջ, Յունա — Հռոմէական քաղաքակրթութեան ժամանակ, թշուառութիւնը ապուշցնող չէր, անիկա չէր մարեր սրտին բերկրանքը և մտքին թռիչքը։ Այս սովածներուն Աւետարանը կը սորվեցնէր գոհանալ հանապազօրեայ հացով զոր Աստուած պիտի չնորհէր իրենց աղօթքին վրայ։ Այս անհանդարտներուն՝ որոնք զուր տեղ կը խլրտային խաւարին մէջ՝ Անիկա լոյսի նայիլ կը սորվեցնէր։ Աւետարանին չնորհիւ, անուսում և անկիրթ մարդիկ որոնց բոլոր ունեցածը իրենց յոյն կամ լատին ծնունդի բնիկ նրբութիւնն էր լոկ՝ կարողացած էին մտքերնին բարձրացնել մինչև կրօնական հաւատքի բարձրագոյն խնդիրները, ինքզինքնին արժանի համարած էին ըլլալու անոնցմէ՝ որոնց համար ըսուած էր «խաղաղութիւն բարեհաճ մարդերուն»։ Այս մարդոց է որ Պօղոս կ'ուզէ իր Թուրքերը, ինչպէս և իրենց սերունդներուն է որ պիտի քարոզէր Սուրբ Օգոստինոս իր ճառերովը Սուրբ Յովհաննէսի վրայ։ Ահա հաւաստի մին այն անակնկալ և զարմանալի նորութիւններէն՝ որով կը զայրանան և կամ կը զայթակղին Բ. դարու փիլիսոփաները։ Ասոնք կը յանդիմանեն տգէտ

Պերեանները, կրթութենէ բոլորովին զուրկ և գրականութեանց ու գաղափարներու անծանօթ այս մարդիկը, որոնք կը համարձակէին աստուածային իրերու մասին ճանելու։

Այս խոնարհները, կըրպարական կեանքի հրամայական պահանջէ մը յանկուցուած կը զգային ինքզինքնին՝ դիմելով դէպի քրիստոնէական հասարակութիւնը։ Հեթանոսական կըրպարակցութիւնները կը խարէին զանոնք, առանց գոհացում մը պատճառելու այն պէտքին, զոր մարդիկ կը զգան հաւաքուելու, և իրենց շահերն ու փափաքները հասարակաց դարձնելու։ Մանաւանդ որ անոնք իրենց ընկերակիցներուն երկու թանկագին բարիքներ կը հայթայթէին — ընթրիքներ և զերեզման մը։ Շատ հաւանական է որ, քրիստոնէաները միտում ցոյց տուին «թաղամանական ժողով» (collège funéraire) կոչուած ընկերակցութեան ձևը որդեգրելու, խուսափելու համար կեղծոնական իշխանութեան կըրպարակցութեանց հանդէպ ունեցած յայտնի չարակամութենէն։ Այսպէսով՝ անոնք կրցան հաւաքուիլ, գանձանակ մ'ունենալ, միասին խօսակցիլ, ուտել և աղօթել։ Իրենց ընկերներուն կենդանութեան՝ անոնց ապահովել սիրոյ ճաշը (Ագոպ), և այս կեանքէն վերջն ալ կոկիկ գերեզման մը և տապանագիր մը։ Սիրոյ հացին հաստոյթը այսպէս կը համապատասխանէր մարդկային հոգեոյն մէջ կրօնական զգացման այս կենսական պէտքին։ Սիրոյ հացը նորագարծին կուտար գուրգուրանքի առարկայ մը և միսթարութեան առիթ մը — կըրպարներ և հասարակաց ճաշեր։ Ստորին դիրքի մարդը, որ գիտէր թէ պետութիւնը ոնէ մէկը չի սիրեր, և որ միշտ ընտանիք ալ չէր ունենար, պըղտիկ ընկերակցութեան մը կը հանդիպէր, հիմնուած յարգանքի և բարեկամութեան վրայ. սիրելիք մարդիկ կ'ունենար, և գիտէր նաեւ թէ կը սիրուէր։ Իրեն համար ասիկա ուրախութիւն էր, և ուրախութիւնը յաճախ կեանքի, ջանքի և յաղթութեան աղբիւրն է։ Անցեալի հաստոյթներուն անկման հետեանքով, աւերակներուն մէջ հին ստանին՝ զոր վերականգնել այլևս ո՛չ ոքի ձեռքը չէր, մարդիկ նոր համերաշխութեան մը կը տենչային, և եկեղեցին իր բազուկ-

ները կը բռնար անոնց, պատասպարան մը կուտար, ու կեանքի կանոն մը և յաւիտենական վարձատրութիւն մը կը մատուցանէր: Մէկուն համակերպելու և այդպէսով միւսն ալ ձեռք ձգելու համար՝ խեղճը այլևս մեկուսացեալ չէր, անիրաւ և վայրագ աշխարհի մը մէջ կորսուած չէր, այլ գտած էր այն՝ որու վրայ պիտի կոթնէր և որուն քով պիտի կրթուէր. — եղբայրներ՝ ունէր:

Եկեղեցիին մէջ կը գտնուէին՝ գերիներ, ազատագրեալներ, ազատ մարդիկ. փոխադարձ անկեղծ քաղցրութեամբ մը գերիները մէկդի կը ձգէին իրենց խէթը, և ազատները՝ նախկին տիրոջ իրենց նախապաշարուածները, վասն զի եկեղեցիին մէջ այլևս չկար «ոչ գերի, ոչ ազատ»: Ամէնքը հաւասար էին Յիսուսի առջև և Յիսուսով: Ան, ինքն իսկ աշխարհ եկած էր գերիի մը կերպարանքովը և ըսած էր. — «Եթէ ձեր մէջէն ոեւէ մէկը կ'ուզէ մեծ ըլլալ, թո՛ղ բոլորին գերին ըլլայ»: Այն ժամանակ՝ ուր Սենեկա պէտք կը զգար հաստատել թէ գելի'ն ալ մարդ մըն էր վերջապէս՝ Բրիտոս ևզբօր կարգին կը բարձրացնէր զայն և հաւատացեալները եղբայր անունը կուտային անոր: «Անոնք իրենց գերիները քրիստոնեայ ըլլալու կը համոզեն այն սիրոյն հետեանքով՝ որ կը թափուորէ իրենց մէջ, կ'ըսէ մեզի Արիսդիտէս, և երբոր քրիստոնեայ դարձնեն զանոնք՝ առանց խրատութեան իրենց եղբայր կը կոչեն»:

Որքան ալ բազմաթիւ կտրենան և զած ըլլալ գերիները՝ հաւանական է որ քրիստոնէութեան մէջ կարեոր փոքրամասնութիւն մը եղան միայն: Դիտարարար համեստ պայմաններու ներքե կըտնուող ազատ մարդոց մէջ է որ հաւատքը ամէնէն աւելի յառաջ գացած է: Կելսոս արհամարհանքով կը խօսի այն խոնարհ պայմաններու ներքե գտնուող մարդոց նըկատմամբ. բուրդի գլխիներ, կօշկակարներ, թափիչներ՝ որոնք կը գործածէին իրենց պրոպականտը թշուառներու և տրկարամիտներու մէջ. փոքր-խանութպանները, փերեզակները չընուն վաճառորդներն էին որ համոզեալ, վարպետորդի և անխոնջ քարոզիչներ կը զառնային վարդապետութեան մը՝ որ օր ըստ օրէ կուսակիցներ կը շահէր: Նախնիք, հակառակ որ

զանդաղ միջոցներ ունէին, շա՛տ կը ճամբորդէին, ճշմարտութիւնը կը քարոզէին, լուրերը կը տարածէին, եկեղեցիները լրարու հետ հաղորդակցութեան մէջ կը գնէին, Պօղոսին կամ Իգնատիոսին նամակները եկեղեցիներուն կը տանէին:

Հարուստները և աղնուականները եկեղեցի կը մտնէին, և հոն շինիչ ջերմեռանդութեամբ մը կը վարուէին: Այս նորադարձներուն թիւը և որակը շատ նշանակելի եղած չըլլալով հանդերձ, յիշատակութեան արժանի են՝ իրական ազդեցութիւն մը գործած ըլլալով քրիստոնէութեան ճակատագրին վրայ: Առանց այս բարձր դասու անձնաւորութեանց՝ բան մը պակասած պիտի ըլլար վարկէն և ապահովութենէն եկեղեցիին՝ որ յոնձին անոնց գտաւ բարերարներ և պաշտպաններ, զորս չկրնար բոլորովին զանց ընել ուէ հաստատութիւն: Գործք Առաքելոցը մեզի կը խօսի բարձր դասակարգի Յոյն կիներու մասին, որոնք՝ Թեսաղոնիկէի և Բիրէայի մէջ սիրով ընդունեցին Պօղոսին քարոզութիւնը: Ասիկա, Կիպրոսի մէջ, հաւատքի բերաւ կուսակալ Սերգիոս Պօղոսը, իսկ Աթէնքի մէջ՝ Արիսպագոսի անդամ մը՝ Դիոնիսիոս անունով: Հռովմէացւոց թուրք մեզի կը տեղեկացնէ թէ Կորնթոսի թաղապետական զոնձապահը, Երատոս անուն, հաւատքի եկած էր: Ակիւղաս և Պրիսկիլա հարուստ վաճառականներ էին, որոնք թերևս մուտք չէին գործած աղնուականաց ընկերութեան մէջ, ուր, սակայն, Ա. դարէն սկսեալ քրիստոնէութիւնը թափանցած էր: Պոմպոնիա Գրեկինա տիկինը, Փլաւիոս Կղեմէս և Գլաբրիոն հիւպատոսները, և երկու Փլաւիո Դոմիտիլաները ոչ միայն նորադարձներ են՝ այլ և զատապարտեալներ իրենց հաւատքին համար: Հռովմէական աղնուականութեան ուրիշ անդամները Դոմիտիա նոսի կողմէ հարուածուեցան միւսնոյն ուձիրին համար: Երբ Անտիօքի Իգնատիոս եպիսկոպոսը կ'ուղղուի դէպի Հռովմ, ուր մարտիրոսութիւնը իրեն կը սպասէ՝ ան կը վախնայ թէ՛ մի՛ գուցէ այն բարձր ազդեցութիւնը զոր այս եկեղեցիին հաւատացեալները ունէին՝ յաջողէր զինք չարչարանքէ ազատելու:

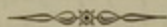
Առանց ուէ բան մը պահելու Ագտէի

և Սենեկայի կարծեցեալ քրիստոնէութեանէն, պէտք է Ս. Կղեմէսի Կորնթացոց նամակին վերջը տանիլ յիշատակութիւնը երկար կեանքի մը զուգորդուող յարգանքով շրջապատուած երկու ձերունիներու, որոնք Կօզդիոս Եփեսոս եւ Վաղերիոս Պիտոն անունները կը կրէին և որոնք Կըզդիոսի ընտանիքին մասը կը կազմէին. իսկ ասոր կէնը՝ Մեսալինէ, ի ճանկ Վաղերեայ էր: Պալատինի Պազոսաց կայսերական դպրոցին երիտասարդ տղաներուն մէջ կը հանդիպինք «հաւատարիմ» Ալեկսամենի որ «իւր Աստուածը կը պաշտէ»: Այն ականարկութեան ի վեր, զոր Պօղոս ըրած էր, քրիստոնեաներուն ներկայութիւնը «Կեսարի տան» մէջ՝ շատ անգամներ կը հաստատուի: Կոմմոդոսի իշխանութիւնն ալ ազնուականութեան մէջէն դարձերու նպաստեց: Պիտի տեսնենք անկէ ետք Ապօղոնիոս ձերակուտականը, Լիբերալիս հիւպոտոսը, Աննայեանները, Պոնսրոնանները, «պատրիարքականները» գետնադամբաններու տապանադիրներուն վերայ: Տերաուդիանոս մեղի կ'ըսէ թէ՛ հեթանոսները կ'ողբան հաւատացեալներուն մէջ «ամէն դասակարգի» մարդիկ տեսնելով: Կղեմէս Աղեքսանդրացին և Որիգենէս գրեթէ նոյն կերպով կ'արտայայտուին:

258-ին Վաղերիանոսի կողմէն հրատարակուած հալածանքի հրովարտակը բարձր դասակարգէն հաւատացեալներ կը դիտէ, որոնց այդ ժամանակէն սկսեալ կը հանդիպինք պետութեան վարչական եւ բարձրագոյն պաշտօններուն մէջ: Պետական ահագին մեքենան կը ծանուցանէր բոլոր մրցումները, և ինչպէս բոլոր հիմնարկութիւնները՝ ան ալ ունէր իրեն առանձնաշնորհալները, որոնց այսինչ հոգը և կամ այն ինչ պատիւը կը վիճակէր, ո՛չ թէ արժանիքի և կամ կարողութեան իւրաւունքովը՝ այլ պաշտպանութիւններու և վերջամասցութիւններու շղթայաւորումներով: Այսպէս քրիստոնեաներ մտած կը գտնուէին զործերու մէջ՝ զորս թիւնս բընաւ չէին ալ կատարեր. և ասիկա՝ ունէ ժամանակ ունէ ըէժիմի տակ կառավարութիւններու կողմէ պաշտօնեաներուն նըկատմամբ տարամերժման շարժառիթ մ'եղած չէ: Ուստի պաշտօնակալներու ազնուապետական դասակարգ մը կազմուե-

ցաւ այն շարքերու մէջ, ուր քրիստոնէութիւնը իր ընտրութիւնը կ'ընէր կամ ուրիշ իր աստիճանաւորները կ'առնէր. ինչպէս՝ Կարքեդոնցի Կիպրիանոսը, Դիոնիսիոս Աղեքսանդրացին, Լաուդիկէցի Անագոլը, Պօղոս Սամոսացին և Թմուէսցի Փիլէասը:

Շուրջ 303 թուականին, Դիոկղետիանոսի ժամանակ, քրիստոնէութեան նուաճումը այն աստիճանի հասաւ որ պետութեան կարիքները զոհացնելու համար կայսրը չվարանցաւ կոչ ընելու քրիստոնէից, իրենց վատահելով կարեւոր պաշտօններ — ինչպէս նահանգային կառավարիչի պաշտօնը — ազատ կացուցանելով զանոնք զոհեր մատուցանելու հարկադրանքէն: Դիոկղետիանոսի կինը և աղջիկը քրիստոնեայ էին. Փիլիպպոս կայսրը և իր գեղատիւր զան նոյնը եղած էին: Քրիստոնեաներու կը հանդիպէր մարդ ամէն տեղ, ի բաց առեալ մահաւանները. անոնք հոկտորներ, քերականներ, օրէնսդէտներ, բժիշկներ, փիլիսոփաներ կ'ըլլային, բայց ոչ երբեք՝ սուսերամարտիկներ և կատակերգուներ:

ՄԱՏԵՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

History of Education in Armenia. By Kevork A. Sarafian, Ph. D.; Introductions by Lester B. Rogers, Ph. D. and Rt. Rev. Bishop Karekin, La Verne, California. 1930, p. 320:

Կոկիկ զիրք մը, զրուած մասնագէտ հեղինակի մը կողմէ:

Քսանմէկ զուխներ ունի Պատմութիւն դաստիարակութեան ի Հայսը, որոնց մէջ Տրթ. Սարաֆեան կը խտացնէ հայկական դաստիարակութեան պատմութիւնը, սկիզբէն մինչեւ ներկայ թուականը: Հոն բով բովի կը տեսնենք Ս. Գ. Լուսաւորիչը, Հայաստանի մէջ դպրոցներ հաստատելու առաջին փորձերը թափելով. Ներսէս Պարթևը՝ բարեգործ ու կրթասէր հայրապետը. Սահակ-Մեսրոպեան Ոսկեղաւորը՝ մտքի անմահ հոկաներու փաղանգով. Հելլենական ազդեցութիւնը Հայոց վրայ. Միջնադարեան հայ վանքերը՝ մտաւորական կեանքի այդ փայլուն վառարանները. Արծաթի Դարը՝ իր մեծարժէք հեղինակներով. մտաւորական կեանքի անկումին յաջորդող վերածնունդը՝ Միսիթրեան Հայրերու տրնաշան աշխատութեամբ. Կրթական ընկերութիւնները Հայոց մէջ եւ նոր դաստիարակութեան մը ծաղկումը Կարմիր Հայաստանի վերաւոր սրտին վրայ. եւ այլն:

Մեր պատմիչները հայկական դպրոցներու եւ